

1925

N6-7

7173742

История науки

V.N. Karazin Kharkiv National University

00389665

9

[illegible]

101

Handwritten text, possibly a signature or date, located at the top center of the page.

Small handwritten mark or signature, located in the upper right quadrant.

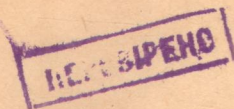
Small handwritten mark or signature, located on the right side of the page.

Small handwritten mark or signature, located on the right edge of the page.

Small handwritten mark or signature, located in the lower left quadrant.

05. 1925

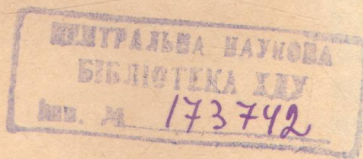
4-45

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
І ЛІТЕРАТУРНО - НАУКОВИЙ
МІСЯЧНИК

№ 1082

№ 6—7

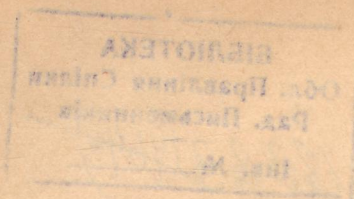
(27—28)

ЧЕРВЕНЬ

1925

ЛИПЕНЬ

5 (47.714) «1925» = 91.79.

ПЕРВОНІШНІ

ІЛІТРАТУРНІ - НАКОНІ

ДРУКАРНЯ ДЕРЖВИДАВУ УКРАЇНИ
ім. Г. І. Петровського № 1
ХА: КІВ

1925

№ 6

(82 - 12)

1/2

201

Укрголовліт № 16338

Зам. № 1060

Тир. 3.000

З М І С Т

	Стор.
К. Аніщенко. Мироносиці	1
М. Філянський. Співай-же, серце. Поезії	26
В. Підмогильний. „Третя революція“	32
І. Микитенко. Огні. Поезії	53
М. Черемшина. Писанки	64
І. Шевченко. Вона йшла. Поезії	67
М. Драй-Хмара. На провесні. Поезії	68
А. Павлюк. Гірський ранок. Поезії	69
Т. Масенко. Вагітніє колос. Поезії	69
О. Конторин. Мій день. Поезії	70
В. Воруський. У запіллі	71
Ю. Шпол. Осіння лірика кримчака. Поезії	99
Х. Алчевська. На сході сонця. Поезії	99
В. Самійленко. Спритний ченчик. Легенда	100
С. Зарудний. Міжнародня кооперація	105
В. Серж. Правда про атентат в Сараєві.	144
О. Досвітній. Нотатки мандрівника.	160
Проф. М. Кравчук. Сучасний атомізм	194
К. Дубняк. Що таке краєзнавство	224
В. Коряк. Боротьба поверхів	238
Л. Кулаківський. Ритмика мови	255
А. Л-сон. Сучасна англійська проза.	275
Економічний огляд.	284
Хроніка.	293
Бібліографія.	316

INDEX

1	Introduction
2	Chapter I
3	Chapter II
4	Chapter III
5	Chapter IV
6	Chapter V
7	Chapter VI
8	Chapter VII
9	Chapter VIII
10	Chapter IX
11	Chapter X
12	Chapter XI
13	Chapter XII
14	Chapter XIII
15	Chapter XIV
16	Chapter XV
17	Chapter XVI
18	Chapter XVII
19	Chapter XVIII
20	Chapter XIX
21	Chapter XX
22	Chapter XXI
23	Chapter XXII
24	Chapter XXIII
25	Chapter XXIV
26	Chapter XXV
27	Chapter XXVI
28	Chapter XXVII
29	Chapter XXVIII
30	Chapter XXIX
31	Chapter XXX
32	Chapter XXXI
33	Chapter XXXII
34	Chapter XXXIII
35	Chapter XXXIV
36	Chapter XXXV
37	Chapter XXXVI
38	Chapter XXXVII
39	Chapter XXXVIII
40	Chapter XXXIX
41	Chapter XL
42	Chapter XLI
43	Chapter XLII
44	Chapter XLIII
45	Chapter XLIV
46	Chapter XLV
47	Chapter XLVI
48	Chapter XLVII
49	Chapter XLVIII
50	Chapter XLIX
51	Chapter L
52	Chapter LI
53	Chapter LII
54	Chapter LIII
55	Chapter LIV
56	Chapter LV
57	Chapter LVI
58	Chapter LVII
59	Chapter LVIII
60	Chapter LIX
61	Chapter LX
62	Chapter LXI
63	Chapter LXII
64	Chapter LXIII
65	Chapter LXIV
66	Chapter LXV
67	Chapter LXVI
68	Chapter LXVII
69	Chapter LXVIII
70	Chapter LXIX
71	Chapter LXX
72	Chapter LXXI
73	Chapter LXXII
74	Chapter LXXIII
75	Chapter LXXIV
76	Chapter LXXV
77	Chapter LXXVI
78	Chapter LXXVII
79	Chapter LXXVIII
80	Chapter LXXIX
81	Chapter LXXX
82	Chapter LXXXI
83	Chapter LXXXII
84	Chapter LXXXIII
85	Chapter LXXXIV
86	Chapter LXXXV
87	Chapter LXXXVI
88	Chapter LXXXVII
89	Chapter LXXXVIII
90	Chapter LXXXIX
91	Chapter LXXXX
92	Chapter LXXXXI
93	Chapter LXXXXII
94	Chapter LXXXXIII
95	Chapter LXXXXIV
96	Chapter LXXXXV
97	Chapter LXXXXVI
98	Chapter LXXXXVII
99	Chapter LXXXXVIII
100	Chapter LXXXXIX
101	Chapter LXXXXX
102	Chapter LXXXXXI
103	Chapter LXXXXXII
104	Chapter LXXXXXIII
105	Chapter LXXXXXIV
106	Chapter LXXXXXV
107	Chapter LXXXXXVI
108	Chapter LXXXXXVII
109	Chapter LXXXXXVIII
110	Chapter LXXXXXIX
111	Chapter LXXXXXX
112	Chapter LXXXXXXI
113	Chapter LXXXXXXII
114	Chapter LXXXXXXIII
115	Chapter LXXXXXXIV
116	Chapter LXXXXXXV
117	Chapter LXXXXXXVI
118	Chapter LXXXXXXVII
119	Chapter LXXXXXXVIII
120	Chapter LXXXXXXIX
121	Chapter LXXXXXXX
122	Chapter LXXXXXXXI
123	Chapter LXXXXXXII
124	Chapter LXXXXXXIII
125	Chapter LXXXXXXIV
126	Chapter LXXXXXXV
127	Chapter LXXXXXXVI
128	Chapter LXXXXXXVII
129	Chapter LXXXXXXVIII
130	Chapter LXXXXXXIX
131	Chapter LXXXXXXX
132	Chapter LXXXXXXXI
133	Chapter LXXXXXXII
134	Chapter LXXXXXXIII
135	Chapter LXXXXXXIV
136	Chapter LXXXXXXV
137	Chapter LXXXXXXVI
138	Chapter LXXXXXXVII
139	Chapter LXXXXXXVIII
140	Chapter LXXXXXXIX
141	Chapter LXXXXXXX
142	Chapter LXXXXXXXI
143	Chapter LXXXXXXII
144	Chapter LXXXXXXIII
145	Chapter LXXXXXXIV
146	Chapter LXXXXXXV
147	Chapter LXXXXXXVI
148	Chapter LXXXXXXVII
149	Chapter LXXXXXXVIII
150	Chapter LXXXXXXIX
151	Chapter LXXXXXXX
152	Chapter LXXXXXXXI
153	Chapter LXXXXXXII
154	Chapter LXXXXXXIII
155	Chapter LXXXXXXIV
156	Chapter LXXXXXXV
157	Chapter LXXXXXXVI
158	Chapter LXXXXXXVII
159	Chapter LXXXXXXVIII
160	Chapter LXXXXXXIX
161	Chapter LXXXXXXX
162	Chapter LXXXXXXXI
163	Chapter LXXXXXXII
164	Chapter LXXXXXXIII
165	Chapter LXXXXXXIV
166	Chapter LXXXXXXV
167	Chapter LXXXXXXVI
168	Chapter LXXXXXXVII
169	Chapter LXXXXXXVIII
170	Chapter LXXXXXXIX
171	Chapter LXXXXXXX
172	Chapter LXXXXXXXI
173	Chapter LXXXXXXII
174	Chapter LXXXXXXIII
175	Chapter LXXXXXXIV
176	Chapter LXXXXXXV
177	Chapter LXXXXXXVI
178	Chapter LXXXXXXVII
179	Chapter LXXXXXXVIII
180	Chapter LXXXXXXIX
181	Chapter LXXXXXXX
182	Chapter LXXXXXXXI
183	Chapter LXXXXXXII
184	Chapter LXXXXXXIII
185	Chapter LXXXXXXIV
186	Chapter LXXXXXXV
187	Chapter LXXXXXXVI
188	Chapter LXXXXXXVII
189	Chapter LXXXXXXVIII
190	Chapter LXXXXXXIX
191	Chapter LXXXXXXX
192	Chapter LXXXXXXXI
193	Chapter LXXXXXXII
194	Chapter LXXXXXXIII
195	Chapter LXXXXXXIV
196	Chapter LXXXXXXV
197	Chapter LXXXXXXVI
198	Chapter LXXXXXXVII
199	Chapter LXXXXXXVIII
200	Chapter LXXXXXXIX

К. АНИЩЕНКО

МИРОНОСНИЦІ

I

В ярах, над річкою, хутором починається село. За хутором, на вигоні, тополі коло школи й сама школа біліє про-між деревом, а ще-далі посеред оселі—церква. Через село, з гори на гору, йде битий шлях у вербах, з Києва на Запоріжжя, й у поперек села—„лапацьон-ська стежка“: од парахода до заводу.

А з-під гори, де стоїть бабина Вівдина хата, можна побачити й другий світ: Козацький ліс з Переправкою, як-раз те саме місце, де колись, поділивши Україну, межували Польща та Москва; за Переправкою, на підгір'ї, через колишнє „панське“, хатки й хатки, аж до самісінького заводу. Коло заводу—ліс-темник, і завод курить величенну люльку—з ранку до вечора смалить небесне склепіння. А цей бік, до Дніпра, теж хороше: оте бідолашне Пісчане, що спалило й пограбувало завод, але здалеку, як виписане. Із-за долинянських гір, у вербах над шляхом, випирають землю встромлені хрести долинянської церкви... На шпихах—вітряки нерухомо жуками рогатими стоять або мелють...

Було, як вийде баба Вівдя на свою гору, то хреста на себе покладе, вклониться: рідній церкві тричі, долинянській тричі, русачівській тричі... А сьогодні й хреста не клала й поклони не біла...

Заклопотана, стурбована щось шепотіла своїй подрузі, Онисьці, а коли сіли на самісінькому шпилі та озирнулись,—чи немає де ушей, тоді тільки Вівдя й почала:

—Ото як зайшло воно в хату, таке-ж обдерте та худе,—аж за-трусилась я. До чого-то господь припускає наругу над своїми слу-гами. Воно-ж похрестило хату та й каже: „удовице Вівде, готуйся і ти в далеку дорогу“¹⁾.—„О! чого-ж бо то мені готуватись? За вашими молитвами ще потупаємо. Будьте ласкаві, сідайте, батюшко...“ —„Не все ти, мудра удовице, зробила, щоб перейти на той бік, до покійного свого чоловіка Дмитра“.—„А чого-ж це я не зробила? Хай вже господь простить, коли щось прогавила“.—„Великі твої заслуги в небесах, а одної немає: не ходила в мирноносницях“. Одказую:

—Справді—не ходила. А чого не ходила? Тож один раз на год, в мирноносну неділю, ходять в мирноносницях. Та хто ходить? Год-у-год Мотря Кабаниха, Секлета Шовкуненкова, Пріська Палієва та баби з Пісчаного: нанесуть і печеного і вареного. А в мене—вдовине

¹⁾ На той світ: умирати. Авт.

щастя: нема з чим. Ну й не добивалась у ті мироносниці. Міркувала собі, що вже час і мені потрудитись ради спасення душі — так недостатки-ж наші...

А тут сам батюшка про цю справу нагадав. Зраділа я й кажу:

— Ой, господи, радніша - б я — так недостатки мої... Я - ж ота сама пролетарія репана...

— Не турбуйся, Вівде: господь приймає всяку жертву. Що маєш, те й принеси. Цей год у тебе на шпилику добрий горох вродився — принеси мені клуночок. Хочу гороху посіяти. Такий час настав: немає снаги моєї — повстали діяволові наймити на церкву божу. Знаєш: церковну землю поділили, з цілого попового поля клаптика мені не дали; кращу хату взяли під ячейку ту чортячу, а в церкву ходять не молитись, а послухати, чи не скажу я чого супротив комуни. Я вже мовчу. Коли - б я був ще з ваших людей, якось - би гарикався. А то з далекої півночі найсвятіший патріярх послав мене у ваш край... Раніше на мене гавкали українці: геть кацапського попа, давай нам українця. Пересидів цю скруту. Тепер вся громада в один голос: „геть дурисвітів — зачинимо церкву“. Це вже співають ті - ж таки українці, що остаточно погубили свою душу... Мовчу, пари з рота не пускаю, бо здавалось, не все пропало: у раді, на зборні, чоловіки про комуну пятають, а жінчини - богомолиці до церкви йдуть — жертви господеві несуть: батьків - матерів поминають, а то й молебна — за здоров'я якогось - там червоного воїна... Зціплю зуби, а правлю. Істи треба. Ну та й це луснуло: приїхала з Києва дьяволиця — стрижена, скаламутила непорочні душі. Я мовчу. Але бачу, і жінки обходять церкву... Вже на - що було благочестиві бабки з Пісчаної, чи то з вашого хутора, а й то рідко навідуються до церкви. А коли до престолу господнього з часточкою преться якась моргуха, то знаю: не вірою йде кайнове кодло, а поглянути, що - то діється на жертovníку святому.

— Ой, і не кажіть! Лоба не перехрестить! Вирячить баньки...

— Так, Вівде, так. Повне попущення господнє. Рядись - же, Вівде, в мироносниці до тіла Христового... бо прибув мені у сні од святого патріярха гонець і сказав:

„Збери овець своїх і жди...“

А Петро мій з печи (прийшов з заводу і спав собі на печі):

— Батюшко, а мені можна до вашої купи?

Батюшка од несподіванки аж злякались.

— Ні, — кажуть, — ти ворог Христу. Петро - ж своє: — і що - то, святий отець, за чортові наймити? І де той чорт? Пішов - би до нього в найми. — Схаменись, сину! На тім світі побачиш! — одказав піп та й почвалав собі: таке худе, таке обдерте, але жаль мене взяв.

— Сину - сину, — кажу до Петра, — що ти собі думаєш?

— Та думаю, що горох треба замкнути.

— Не - е, ти вже до мого діла не встрявай. Сама горох сіяла, сама й молотила. Тобі горох'яники печу, ну й попові з пуд дам... Ти злигався з комуністами — я тобі не перечу й не суджу. Може, господь веде тебе такою стежкою до спасення душі. Може, з того якесь добро миру хрещеному вийде. А проте, Петре, хто - б не панував на цім світі, до того світа йому зась... — Та нема - ж того світа. — Хто тобі казав? — Та кого хоче спитайте. — Ну кого - ж? Тебе чи оту стрижену

чаплю, що вам, розумним, дев'яту клепку вставляла? Ну, хай-но спитаю самого найрозумнішого вашого комуніста чи комисара. Що воно мені скаже? Чи воно там було, чи бачило?!.. Набили йому в голову—от і плеще. А ви за ним... — Той світ тільки в дурних баб'ячих головах. — Хоч і дурні, та своїм розумом живуть. — Де там той розум? одні попівські теревені. — Добре: хай попівські. Тобі стрижена чапля сказала, що того світу нема—ти повірив. Мені піп каже, що той світ є—я йому даю віри. Та й сама бачу, що сонечко не по-дурному світить. Хтось керує світом. То виходить, що я з дурною головою розумніша за тебе. Ти йдеш до заводу та на зборню—тільки й розмови: земля, хліб, гроші, глитаї, куркулі, пролетарі... Одна суєта земна. Я до церкви йду—про душу піклуюсь: і про свою, і за покійного твого батька молюсь, і за тебе на часточку подаю... і за всіх бідних та покривджених молюсь, і за тих, що в морі та в біді перебувають... і за ворогів молюсь... і щоб війни не було, і щоб...

Вже й не доказала. Петро одвернувся. Та й що він міг сказати?.. Кажу до нього:

— Петре!—як встанем, сину, то вимий голівку. — Та я в заводі мився. — Що-то в заводі... я наставила літепло з м'ятою—виїсть тобі всяку нечисть. — Е, мамо!—обзивається—як-би це мені перевернути вас на свою віру... — Перевертай!—Ось поведу вас на завод; побачите там картину: всі київські святі вихалашчені. Тоді вже повірите. — Найшов чим перевертати! Що-то вони кнури чи бугаї?! І тебе,—одказую,—можна вихалашчати. А що-ж з того? Хіба од цього сонечко світити перестане чи од заводу почне сходити?... чи може зорі вночі потемніють?.. — З вами не збалакаєш... — Тото-ж бо...

І побігла рядити мирноснолиць. Прикинула собі: Ониська, я, баба Іванчиха...

II

Заскочила до Іваньків—немає старої дома; десь бабує. А молодичка-московка, як почула про мирноснолиць, аж затремтіла од радості. — „Візьміть та візьміть, бабусю“. Подумала собі: „Молода ти—не личить, але тим часом: господь слави собі творить і через малу дитину“. Одарка-ж і каже:

— Бог вам стежку до мене проказав. Так нездужаю, так нудьгую...

Пильно глянула на мене: стражденна. А таке-ж миле, таке хороше та щире. Спитала—„Що-ж то з тобою, доню?“.

— Була війна, була й революція, і спокій добрим людям прийшов, а про Михайла а-ні слуху, а-ні духу...

— Дасть бог—повернеться.

— Ні, хай краще не вертається. Буду вам казати, як на сповіді. Мені вже й не соромно й не страшно. Виснажилась я. Чи пригадуєте, бабо, як копали шанці по-над Дніпром, через Переправку та Козацьке? І я копала. Гарні були заробітки та й весело було. Копала-не-копала, а впав мені в око один саперняк. Телень-белень—до себе на вареники покликала. Мати саме бабували в долинянської Усті: на цілий тиждень вирядилися з дому. Наварила вареників, пляшку самогону на стіл—затулила вікна хустками. Наче з Михайлом... На другий

раз привів москалик товаришів, а я накликала московок. Мати знов десь бабували.

Неділь, може, через шість або й вісім здіймаю яюсь сорочку та глянь собі на груди. Що таке? Начухмарилась од бліх? Ні. Лапаю пальцем: тіло як тіло, а перісте — наче латаття на ставу: такі вам рожевенькі кружальця по-під шкурою. Груди, живіт прямо обсіпано, а на шиї — разок того кумедного намиста. Короста? Так ні. Тіло чисте зверху, а кружальця — зсередини. Притиснеш — нема, але вилазить знов. Полапала-полапала, подивувалась та й забула. Тільки нудьга мене взяла: вийду на город та гляну на всю нашу округу — не весело мені, щось серце скліє і наче важко мені ходити — в землю тягне... ні на їжу, ні до питва.

Мати яюсь і питають:

— Одарко, що це з тобою? За тиждень так посунулась — хай господь милує?! За Михайлом сумуєш? Охо-хо-хо, де він, козак, поневіряється: чи за Україну б'ється, чи до комуни пристав, чи може погинув в полі без християнської покути? Хай легенько згадається, коли ще живий, а вже коли господь його покликав до себе — царство йому небесне...

І захлипала стара. І я хлипаю, тільки з іншої причини.

— Чи то пристріт, чи дання, — кажу до матери, — світ мені в очах перевертається...

— Ой, господи, заступи і помилуй! Біжи, дочко, до баби Кривобочи́хи: хай пошепче... І от піріжечків однеси — забабованих... та й ту рябеньку качку візьми... І вклонись низенько.

Послухала матери — побігла до Кривобочи́хи. Привітна стара й така-ж ласкава та набоженна. Обдивилась мене та й питає: — „А чирячка якого не було?“ — „Ні, наче не було“. — „А пригадай“.

— Пригадую: був чирячок... та ще й у такому місці... так наче вирвано нігтем... або дуже здряпнула. З неділю щось побуло та й загоїлось саме. І нічим не гоїла — тепленькою водичкою що-раз обмивала.

— От бачиш! — позіхнула Кривобочи́ха.

— А що-ж воно, бабо? Звідки?

— Ти хіба не знаєш:

— От хрест побий...

Кривобочи́ха прошепотіла мені в ухо:

— Пранці, моя дитино. Тепер, може, згадаєш звідки?

Як по голові ударила! Сіла я на ослін і заголосила. Згадала: макітра з варениками, саперняк... Тільки-ж і було, що двічі... і за це — пранці... Закам'яніла я. Чую: тихо бере мене за руку Кривобочи́ха і каже:

— Не тужи, дочко, та послухай мене. Нанесла війна багато лиха на нашу Україну... Всякого стерва перебувало...

— Бабусю, рідненька, — благаю, — що хоче беріть, а тільки можіть та нікому не кажіть. А то — в криницю...

— Чужа біда для мене тайна, моя дитино: заспокойся... Велику красу дав тобі господь і велику наругу послав — для спасення твоєї душі... А, боже-ж мій милосердний, скільки до мене ходить дівчаток і молодичок, і парубків, і чоловіків. Якби на твоє думали, став загатили-б... До фершала не йдуть, до Києва не йдуть — до баби

Кривобочихи і незаможники, і заможники, і куркулі та й лапациони¹⁾ з заводу навідуються... бо сам господь веде їх до мене, для спасення їхньої душі: тіло — хворобі, аби душу спасти. Через страждання, дочко, люди проходять, як через огонь...

— Що-ж його в світі божему діяти?

— Од цієї хвороби немає ліків, як молитва... на вечерній зорі, на ранішній зорі, коли роса поїть землю, — молись. На схід сонця — на свою церкву — сто поклонів земних, на захід сонця, на русачівську церкву — сто поклонів земних. А їж, моя дитино, молоду редьку, що окроплена росою, та мед... А вийдеш на річку, молись: „Видибай, боже, видибай“. На небі знають, до кого ця молитва... Господь поверне тобі й красу змарнілу й душі стежку прокаже. Спасибі твоєї матері за пиріжечки, а тобі, дочко, за качечку...

Пішла я... Щось матері збрехала. Почала росяну редьку їсти з медом. Щоденно по двісті поклонів била. Наче полегчало. Веселіше мені на серці, іноді й на пісню потягне. Заспіваю... а серце як скрутнеться, а сльози як покотяться... Далі: почуваю — в горлі щось харчить, в роті наче сливи поприлипали. До вітру піду... Гнію. Живою гнію... А чула я, що краще помагає мирноскока Марія Єгипетська... Вже як ця не допоможе... Скривилась Одарка і захолола. Чую, як тукотить її серце. Жде, що я скажу.

— І чи ти вгадаєш, сестро, що я сказала молодиці?

— Господь тебе знає...

Вівдя тихо-ласкаво глянула на Ониську: в тихих чорних очах, які берегли одвічну тугу й ніжність української жінчини, полинула хвиля скорботи. Воскове обличчя освітілось ласкавим сумним посміхом. І наче передаючи таємницю, Вівдя, вагаючись, перекинула погляд через став, по роздолу, до заводу...

— Щось сталося зо мною несподіване. Чогось Петро мені встав в очах. Я твердо, наче чужим язиком, сказала Одарці:

— Присоглашаю тебе в мирносниці...

Оговталась далі й додала: — Тільки, голубонько, щоб ніхто і не знав, і не чув: будемо святити в Переправці криницю... А ти, покіль-що, занеси батюшні якусь там качку. Хвалити господеві, їх у вас повний двір. Щоб записали нас батюшка в мирносниці. А то-ж, сама знаєш, напрується бабів — і не приступиш...

Одарка вклонилась мені до землі, наче справжня мирносниця до гробу господнього. Аж ніяково мені стало.

Вже й не скажу тобі, Онисю, як вийшла я од Іванків. До того-ж боліло моє серце за наш горопашний нарід... Твоє лихо промайнуло... І молило серце: перенеси ти, господи, всі скрути людські та на мої плечі та й покарай зараз...

III

— Вихопилась на греблю. Бачу, з д'якового двору вийшла Санька Таманська. Хай господь милує! — думаю про себе, — наче навернуло: Одарку маю, а тут і Санька дорогу переходить. Але гребля одна: іду. Зустрічаємось.

¹⁾ Литвини. А в т.

— Христос воскрес, бабо Вівде, з суботою будьте здоровенькі!

— Воїстино воскрес, спасибі, будь і ти здорова.

— Куди це ви, бабуню? Може, до д'яка — писатися в мироносниці?

— А пишуться?

— Та пишуться. І я вписалася: батюшка благословили...

— Добре, дочко, коли так. Вкупі будемо в мироносницях ходити...

А ти - ж батюшці може - б сахару однесла. Вони - ж так бідують...

— Ні, — одказує Санька, — я їм виполю город. Де там, той сахар...

Аби все до купи звязати, треба тобі, Онисько, сказати ось-що: Год може за трицять, ще тебе в нашому селі не було, як в наше село забився десь із лапагонів¹⁾ отой старий Олекса Таманський. Хто воно й що воно — і зараз не знаю. За селом, коло багна, поставив Олекса хижу й почав хазяїнувати: літом робив цеглу, а взимку ходив до заводу. Петро мій каже: це була в нашому селі перша пролетарія. За Олексою пішли й наші дядьки: тепер, може, один-двоє не топчуть до заводу оту лапагонську стежку, а тоді до заводу йшов останній хазяїн або зайда, як оцей Олекса. Та, кажу-ж, хазяїнував Олекса: коло хижі кілок на горшки й цуценя на торішніх соячниках.

А в Олекси — дівчинка. Росло собі дичкою: без матернього догляду. Іноді на селі казали, що п'яний Олекса вигнав дочку на мороз і вона в кулях ночувала... чи то брехали про якогось лапагона, що на квартиру до Олекси став, а Саньку за куховарку взяв...

Звичайно: глузували з безталання людського.

Пригадую, якось весною наші дівки в хрещика грали. Казились, казились коло гамазею, а потім взялись за - руки і почали в журавля. Дівок сорок. Всі в карсетах, в намистах, в червоних чоботях, а стрічками вітер ляскотить... Під шинком старі діди сидять, ціпками землю копирсають — на молодняк той милуються... Мій покійник свекор і кажуть до когось:

— А найкраща дівка — Олексина дівка... Хоч і без намиста й на босу ногу... Тільки в Києві люди мають таку вроду. Неодмінно, на панський копил шита... Сучої-пари Олекса! — одстругав...

— Та воно не його. Сам казав, як п'яний був...

— П'яний Олекса багато дечого каже...

Певно, не одному моему свекору впала на очі Санька. Тільки й балачок, що про Саньку. Коло Олексиного цегельника що-вечора хлопці бьються. Олекса завше п'яний, як ніч темна. А про неї чого вже тільки не казали... Але мені воно ні-до-чого.

Так год за годом і йшло.

Якось оце шкандибаю до базару — глип на Олексин двір: не пізнала. Рублена хата з ганком, зеленою бляхою вкрита, коло хати — садок; на току — ожеред соломи. Корівка з телятком ремигають.

А Микита - француз, щойно повернувся з того полону, конячкою їде.

— Сідайте, бабо, підвезу... Трр... Ач бісової душі комуна, як живе! Тільки й хазяїства було, що червиве цуценя, а тепер — подивіться - но!...

— Бог йому дав, сину.

¹⁾ Із Литви. Авт.

Микита, як загне:

— Добрий бог... з... його матері з богом! Коли вже він так дає, то й сам він злодій. Як пісчанці завод грабували, Олекса теж не дрімав: пудів з двісті сахару дістав — от бог поміг і хатку поставить і корівку в двір ввести та ще й дочку заміж оддав: бог найшов і для неї пару... Но, ряба...

Джикнув конячку — заторохтів возок. Кажу до Микити:

— Хто вже із нашої округи та не грабував завод: хто скільки міг, стільки й набрав: куркулі — возами, пролетарія — мішками... А потім, хто як умів, такий і розпорядок дав тому добру. Ті на самогон його перевели, другі до Києва одтитурили та за добрі гроші продали, а в деяких так воно й погнило закопане...

— Не те мене за серце бере, що грабували, — повернувся до мене Микита, — а те, що отака бісова кров за пролетарію себе видає: і в сільраді, і в ячейці. Прийдіть на зборню: хто більше всіх репетує? Олекса Таманський. Як до Києва депутата якого — кому їхати? Олексі Таманському. Чого так? Пролетар з діда - прадіда й верховода: під його командою завод ограбували й спалили... Ну, як гляну на наші порядки: руки сверблять. Не такою повинна бути пролетарська правда. Бачив я людей: — французів і кого хочете...

— Та й мій Петро щось казав про Олексу... Я така рада, що він в ті діла не входить, а як завод грабували, то його й зовсім не було. Остався чистий перед людьми і...

— Ну - у! ваш Петро поспів на готове: кажуть, і днює й ночує у Саньки Таманської. Здається, скоро вам і бабою бути... А но - о, ряба!...

Замовчала я. Микита цьмокав на конячку; так мовчки й до базару приїхали.

Повернулась з базару, жду Петра та й думаю, та й думаю. Надумала таки: нічого йому не скажу. Може, сам колись розбалакається. А на Саньку Таманську й гнів мене бере — неначе й ревності материнські.

З Петра вже ока не спускаю. Піде — прийде. Іноді наче пирожок утече разом з Петром... Морока... Примітила нарешті — коли йде на село, вже щось та візьме в кешеню: чи окрайчик хліба, чи горох'яник, пирожок... А то якось клуночок гороху взяв.

— Складчина парубоцька!

Пішов — вернувся тихо - мирно, без галасу — в покійного Дмитра вдався: як вип'є, так — спати. Принохуюсь: не смердить самогоном...

Що хочеш гадай, що хочеш думай... А Санька Таманська в голові стоїть... Ну, а оце, як здибала — вдивляюсь, чим - то воно причарувала мого сина. Чорне-пречорне обличчя, очі дивляться, наче з провалля... Сорочечка з кропив'яного ¹⁾ полотна, спідничка рябенька; стара драна керсетка без гапликів. На голові — біленька хусточка... Жидівська наймичка та й годі!

Думаю собі: нагребастали в заводі всякого добра, а удають бідну пролетарію. Це в нас у моді: куркульня як понадіває на себе всякі старі жупани та свити до двох усів... Старці та й годі. Але поглянеш такому старцеві на вид і бачиш — хитрує чоловік... чи себе дурить, чи других...

¹⁾ З якого шиють великі мішки — „кропив'яники“. Авт.

А на Саньці, — скажу тобі, голубонько, — горе-горенне сидить і чорну пісню співає... Все-таки кажу:

— Чи не сором!.. хто-ж не знає, що твій батько й чоловік возами сахар возили? Невже ти пошкодуєш батюшці якогось хунтика...

— Чоловіка в мене нема, і батька не знаю. Олекса своє пропив, а квартирант вистроївся та й хоче мене за жінку брати... начеб-то в прийми...

— То ти, виходить, ще дівуєш? То тобі в мироносниці не можна...

— Ні, не дівка я... а — мати... — Наче затремтіла Санька, але твердо сказала: — покритка...

— Петрова полюбовниця! — трохи не вирвалось у мене, але думаю: тепер про все дізнаюсь.

— А дитинка-ж де?

Одвернулась Санька. Вітер з ставу ляснув хвостиками санчиної хусточки й притулив їх до обличчя: ще чорніше здавалось воно... Схилила Санька голову — тихо каже:

— Ви — Петрова мати... Вас мені не боязно: отут моя дитина...

Пучкою указала на лотоки. Я з нестями питаю:

— А чие-ж воно?

І сама тремтю. В серці гадка: може, то моє онученятко погинуло...

— Це давня справа, мамо. Не сердтесь, що я вас так величаю. Не знала я матери, на серці й на язичі це слово живе — до вас воно вирвалось із серця... Пробачте... Кажу вам, давня це справа — до війни було. Породила і втопила. І от сім год мучить мене совість...

— То чие-ж воно було?

— Олексине.

— Тю! На твою голову! Од рідного батька?..

— Не батько він мені, а так... Поки він в люди вийшов, жили — аби день до вечора. А оце, як в раду його обрали, насівся: іди заміж за лапачона, такого-ж п'яницю, як і сам Олекса. Всім людям, мамо, прийшла воля, у всіх є захист і порада, тільки в мене немає. Одхожу в мироносницях, серце своє заспокою і поїду до Києва... Як-раз задзвонили до вечерні...

— Благословить господь твою стежку, моя дитино... Підемо до вечерні...

— Ні, мамо, треба додому: буде Олекса бити, як загаюсь...

Отака-то була друга мироносниця... А третьою була ти, а четвертою я...

IV

Цей год пізно почалось в заводі „производство“ і затяглось аж до весни... Лісовою стежкою, під хуторськими шпильми, йшли люди „на зміну“. В кущах чувся гомін чоловіків, вигуки та сміх дівочий. Там-тут із-за дерев майне червоненька хустина або білий рушник на плечах робітника. З алісом, на роздоллі тягнеться ціла валка і зникає за ясенівськими ярами. Під заводом, коло темника, якісь-то купи в степу: там полють буряки...

Поблизу, в кущах, шугнула дівтора.

Вівдя й Ониська насторожились... Але й гомін заводчан і дитяча біганина ушухли. По горі над лісом посвистував вітрець; внизу, в ставу, в срібній купелі плюскалось сонце, а за ставом, на городах, виспівувала чиясь дівка... Та на горбах крутились вітряки...

Ониська заспокоєно сказала: — Нікого...

Вівдя тихо-сумно прошепотіла: — Яка-ж ти страшна, сестро...

Під очами у Ониськи були великі чорно-сині смуги; на одній щоці зашкарублювалась рана. Замість очіпка на голові Ониська мала пов'язку з порваної сорочки: вишита зубчиками чохла лежала на сивому волоссі. В очах старої жінки застиг нелюдський жах... Тіло раз-у-раз здригувалось нервовою судорогою переляканої людини.

Вівдя одвернулась. Ониська поглядала навкруги — і зупинила погляд під темником... сказала:

— Колись і я полола і копала панські буряки... А тепер Оксанку послали — хай учиться за й м а т и рядки. Мала ще й дурна — а тра¹⁾. Одні голісінькі стіни zostались... Ой, горе-ж моє горе: по всіх світах ти ходило, а на мій двір завернуло...

— Угамуй, сестро, своє серце

— Ой, не вгамувати його, коли воно болить і дихать не дає...

Посеред посту скоїлось Онисьці лихо. Темної ночі в'їхали на двір кінні. Загупотіли на подвір'ї.

— Одчиняй, тітко, хату. — Одчинила, каганець засвітила.

Денис — чоловік — під піччю спав, Оксана на полу, а кватирант-лапацон на лаві...

Ввійшли гості: всі, як один — гицлі; лиць немає: чорними хусточками закрито, а для очей — дірочки. В руках: обрізани, рушніці та бомби.

— Де твій чоловік, бабо?

— В заводі.

— А це хто?

— Кватирант.

Їхній старший поклав на стіл бомбу, сказав до своєї команди:

— Забирать все. А з хазяйкою я буду балакати. От-що, бабо: ми знаємо, у тебе є десять фунтів золота. Коли грабували завод, твій чоловік розбив касу і всі гроші забрав собі. Щоб довго не патякати: де золото?

Ониська стояла ні жива, ні мертва. Вона чула, як одімкнули комору й почали витягати скриню; чула, як гупотіли на стелі, насилаючи зерно в мішки... Чула, що на дворі ловлять корову й запрягають коняку... Бачила, що коло переляканого лапацона стоїть гицель з бомбою над головою, а на Оксану другий гицель настановив багнета... за своєю спиною почувала важке самогонне хекання третього гицля. І боялась за чоловіка... І добре знала, що все село спить, а хто не спить, той причаївся і жде, чи не прийде лиха година і на його голову. В такому стані — був один захисник і свідок: бог...

Ониська вскинула погляд на богів. Затремтіла, молючи без слів підмоги...

— Не бійся, бабо. Скажи тільки — де золото?..

¹⁾ Треба. Авт.

— Звідки воно? Це людський наклеп. Бог тому свідок, як ми з заводу живемо.

Не встигла Ониська це й промовити, як гицель, який стояв за нею, ударив її прикладом в спину... Оксана несамовито закричала: „Рятуйте, хто в бога вірує...“ На дворі загаласували сполошені кури і з села чути було собаче скавуління.

Од удара в спину Ониська упала ниць...

— Вставай, бісова кров! — грізно вигукнув бандит.

Ониська встала — без очіпка: сивий волос розсипався на плечах.

— Ну, відьмо, де золото?

— Заприсягаюсь богом святим: знать не знаю, відать не відаю...

Новий удар кинув Ониську до самісінького стола. Бандит, що сидів в кінці стола, підвівся й ударив її чоботом в обличчя. Жалібно дзенькнула острога... Боючись нового удару чоботом, Ониська схопилась на ноги; кров у неї точилась із рота і ляпала на долівку...

Тим часом, з наказу старшого, бандити виносили з хати одержу, посуд... Зірвали з ікон вишиті рушники. Один гицель обірвав лямпадку й зняв на стіл богів. Сів на лаві і почав кінжалом рубати ікони. Михайло-архангел тільки дзенькнув розбитим шклом, а решта дерев'яних ікон трускою розсипалась під кінжалом...

— Нема!

— Скрізь шукай!.. Під піччю подивись!.. — гримав головний бандит.

Ониська ждала чуда божого. Але в міру того, як тріщали під кінжалом боги, виявляючи свою повну безсилість, а кати скаженіли все більше — вона зрозуміла, що чуда не буде, а буде — смерть... Бо навкруги, до самісінького Києва, не було й немає божеської сили, а одвічно була сила людська: і прийшла ця сила в її хату й принесла руїну і смерть... і глум... І ніхто не врятує її... Остається тільки: самозахист...

Гнівний палючий погляд жінчини врізався в чорні дірочки на чорній хусточці.

— Так не скажеш? — спитав бандит злісно. — Може знаєш, про віщо вчора радився твій чоловік на заводі?

— Не знаю.

Це вже була холодна байдужа відповідь. Бандит грякнув кулаком по столу.

— А ну! ї... мать!...

Ониську збили з ніг і наступили чобітьми... Важкий удар рушниць гупнув на груди старої. Тягучий довгий стон пішов по хаті... Оксанка кинулась під піч... Лапацон зайорзав по лаві, але в ту ж мить несамовито гукнув: страшний удар бомбою проломив йому голову... В цей саме мент вискочив з-під печи Денис...

Коли ранком зійшлись до Денисової хати люди, то побачили голі скривавлені стіни... Ониська лежала непритомна, лапацон конав і жахно харчав.

Оксана забилась під піч і не вилазила звідти...

До того, заводчани розказували, що повертаючись вночі з заводу, бачили на голубовому шпилі огонь... Пішли туди: найшли закривавленого, обсмаженого Дениса.

Ніхто в селі не відважився сказати Онисьці, де Денис, а коли вона сама його згадувала — казали, що сховався. Ониська нікому не казала, як саме було, а все пригадувала — що і як скоїлось тієї ночі... коли вона розказувала своїй дочці, як треба займати рядки на буряках...

Прийшов із Ставищ дід Василь, брат Ониськи; оглянув оселю і хату. Сказав до баби Вівді:

— Спасибі, що не спалили...

Баба Вівдя була певна, що тільки, походивши в мирносноцях, Ониська знайде спокій і рівновагу. Ониська було зраділа на таку пропозицію, а потім казала:

— Ну, як його в такому вигляді на люди вийти? Та й чого? Як їх бандит рубав, вони мовчали; і Михайлу-архангелу наче заціпило... і вся небесна кумпанія води в рот набрала. Хи-хи-хи!..

Ониська захихикала, а у Вівді од такого сміху мурашки по спині лізли... Зрозуміла річ, нечистий дух охоплював Ониську. Як останній засіб, Вівдя запропонувала:

— Піп буде молитися з нами...

— А піп допоможе?! Може й допоможе, бо його ще не порубали. А йому одрублю. Загойться моя голова, Денис гичку привезе, Оксанка на буряках заробить... Конешно, коли боги нічого не вдіяли з бандою, то піп допоможе... Хи-хи-хи...

Раптом Ониська стихла. Прошепотіла, указуючи на широку дорогу — Запоріжський шлях у вербах.

— Це вони! Це ті самі!.. Ой, тікаймо, Вівде... бо як запри-мітять...

З гори, в село, здійнявши куряву, що-сили неслась кумедна кавалькада: попереду, на коні, вершник з корогвою в руці, за вершником, в бричці, якісь пани, а позаду сотня — півтори кіннотчиків. Ватага перлась, аж земля гула, з тюканням, вигуками, посвистом...

Судорга перекосила обличчя Ониськи; зашкарубла рана почала точити сукровицю... Жінчина тремтіла. Тягла за руку Вівдю...

— Ховаймося скоріше... Це ті самі!..

— Ти ховайся, а я їх не боюся.

Ониська кинулась в куші. Вівдя прислухалась, що діється на селі. Од школи чувся собачий лай, гомоніли й викрикували люди. По лопатонській стежці з самогонним апаратом в руках пробіг в ліс якийсь дядько; чийсь парубок навернувся од багна і, побачивши лихо, шугнув у терен...

Пробігли діти — почали гукати:

— Бабо Онисько! гов! а — гов! ідїть додом-у-у! При-ї-ха-ли допрос здій-м-а-а-ть! Бабо, гов!

Разом з дитячими вигуками пішла луна в ярах... загув у заводі гудок. На обід...

— Хоч-би сьогодні прийшов — думала Вівдя про сина, поглядаючи на далекий заводський димар, — може яку пораду-б дав. Але... хто там за покривджений нарід заступиться? Сховався — врятувався, а не встиг...

Баба Вівдя важко позіхнула — ще більш стурбована й заклопо-тана пішла до хати...

Про те, що треба вичистити криницю Переправці, балакали разів зо три в раді, на зборні. Що казати? Треба! В ту руку жита, а в Низькодолах — толока: і людині і скотині дай води і дай.

Вперше балакали незаможники: вичистить та й годі. Середняки казали: новий-би зруб уставити. Куркулі нагадували про молебствіє. Але й мироносна неділя підскочила, а до Переправки ніхто й не навідався. Та на селі поголоска пішла: криницю святить будуть. А коли так, хтось вичистить і криницю і ставок загатить коло неї...

Ще в четвер, до схід сонця, баба Вівдя, з заступом у руці, вийшла на розділ, мов-би до заводу, але повернула на пастовень та Козацьке, щоб ніхто не здибався, — і почваланала — в Переправку.

Було росяно й туман сонно гойдався в пастовні над стрижнем. В небі вже виспівував жайворонок і пролетіли дикі качки, а в Козацькому лісі кувала зозуля... Заклопотано поспішали на молоді гречки бджілки-трудовиці... В русачівській церкві задзвонили... Рідко. По вмерлій душі...

Баба Вівдя перехристилась...

— Царство небесне і рабу божому Дмитру, і рабу божому Денису... А раба твого Петра заступи і збережи... щоб і в ко ст о п а л ь н і од жару не зомлів, і щоб на д и ф у з і ї не учадів, і щоб машиновий пас його не зачепив. Заступи, господи, труденну пролетарію — і од посміху людського, і розуму нам дай, дітям твоїм нерозумним... Од наглої смерті ізбав... І шире серце поверни людям нашим...

Не встигла баба Вівдя вийти на колишнє попове поле, як із-за Дніпрових країн, у вербах запорізьким шляхом, червоною хусткою затуляючись, встало сонце... Ще дужче закувала зозуля, туман посунув на розділ, а русачівський дзвін ще тужливіше забєвкав по вмерлій душі...

Не посміла баба Вівдя глянути на сонце — лик господній: схилила голову й, не піднімаючи очей, прийшла в Переправку.

Коло криниці вже були люди: старий сивий дід Василь та Санька Таманська. Микита-француз пас конячку — загорнувшись в кожух, хрюпів на все козацьке...

— От і толока збирається! — сказав дід назустріч Вівді. — А ми оце з Санькою радимось, як краще бути... Хотіли будити того хранцуза.

— Будьте здорові з четвергом святим... Якось самі управимось, — промовила стара, — хай спочиває козак...

— Ну, то я буду у вас за комісара, — дід Василь взяв в руки відерця, — ти, Санько, прокопуй рівчак, а ми почнем зливати воду.

Перехристились і суворо почали роботу.

— Про цю криницю мій дід розказував, а дідові його дід казав. Хто брехав, хто правду казав — не знаю. Ото за Козацьким лісом ви бачили страшенний рів, а над ровом, по Козацькому шляху, стоїть комгоська пасіка? Так вона стоїть як раз на тому місці, де сходилась колись границя: Русачівка-Мировка — польське царство, а Долина та Дібрівка — московське ¹⁾, а коли в Русачівці млинці печуть, то в Дібрівці носом чують. Ще до поділу дід мого діда приглянув собі дівчину в Русачівці. Кортить йому — чує, коли його чорноброва

¹⁾ Кордон по Андрусівському поділу. А в т.

насіння смажить. Але в Русачівку хіба на крилах перелетиш: кордон, на кожному горбочку, в кожній лощинці сторожа. З одного боку — пани-жолнери, з другого — москалі в косах. Така була у них хорма... Дідові, видно, добре таки припекло, бо якось вночі переліз московську границу, доліз і до польської. Тут його й запалали. Ну, звичайно на допит... Щоб уже дід та признався, що до своєї Харитини добивався, — може, якось-би воно обійшлось, а то почав вигадувати.

— Бреше хлоп! — сказав польський начальник. — Всипте йому на кобилі ¹⁾ трицять волових, а на закуску стільки-ж канчуків по п'ятах і... пустіть додому...

Щиро всипали дідові і по штанях і по закаблуках... Лізе він, бідолаха, назад — до москалів потрапив. Знов: за чім, та по-що? Дід вже не бреше, а правду каже. Не вірять москалі. Московський начальник каже:

— Черкаси ²⁾ нарід хитрий... Побачимо: держить, поки не загоїться у його...

Сидить дід не день, не два, а цілий рік. Давно загоїлось польське частування: і сидить, і походить... Якось ведуть його на допит. Московський пан в куделях ³⁾ грізно насупився. Каже до діда.

— Ти — польський шпиг... про це ми довідалися напевне. Я тебе повішу он на тій вербі, що в ярку стоїть.

Дід мовчить. Пан — далі:

— Чого хочеш перед смертю, того й проси. Вволю твою волю. Такий милостивий закон царя нашого пресвітлого.

— Коли вже така ваша ласка, то під тією вербою, де мене повісять, я викопаю криницю: кати вип'ють води — подякують, і свої люди згадають... Бо й в нас є свій закон дідівський, запорізький.

— А що-ж то за закон? — глузливо питає москаль.

— А такий закон, — одказує дід гостро, — послужити людям... всякої віри та роду.

Погоршливо поглянув московський пан на діда.

— Ну, ти мене не перехитруєш... Покіль-що — копай криницю...

Копав дід криницю — на вербу поглядає. Розлога кучерява вербичка — такі все підходящі сучки: закидай шворку... Ну, та нічого не вдієш: на ногах колода, на шиї — мотузка, а за мотузку держить москаль з шаблюкою.

Викопав, жде смерті... Ведуть діда на розправу, але не в яр, а до управи.

А в управі, перед московським паном, стоїть на допиті... Може вгадає хто? Та русачівська Харитина: вона за дідом побивалась, через кордон хотіла перейти — москалям в лабеті попала.

Пан запитує діда:

— Знаєш цю дівчину?

— Знаю: дядькова Кондратова дочка, пана Модзалевського кріпачка.

¹⁾ Щоб краще приставало. Авт.

²⁾ Черкасами звали москалі наш нарід — кріпаків. Відгук цього є навіть в художній російській літературі, у Пушкіна (поема „Полтава“), де сказано про дочку Кочубея: „Марія — краса черкаських дочерей“. Авт.

³⁾ Перука. Авт.

— Ну, а ти його знаєш? — питають Харитину.

Заплакали тут і дід і Харитина.

Москалі дивуються з черкасів. Радяться... Підпанок радить панові.

— Бери, воєводу, черкаску собі, з такої красуні ти розведеш у Костромі чудову породу... Хлопця по ж а л у й ¹⁾ мені.

Дід, чуючи нараду, сказав:

— Харитина, справді, кріпачка, а я-ж вільний козак, до Київської лаври нас приписано. Та вже змилуйтесь над нами, і ми-ж люди хрещені!

— Правда, — каже воєвода, — з монастирем нам не тягатися. Так от-що: дівчину, як полонянку, виражай у Москву, а хлопцеві — сотню нагайських батогів, щоб прохолов од любови, й ще дві сотні, щоб знав, що він не козак, а смердюк царя найсвітлішого.

Що сталося з тією Харитиною, не довелось чути. А дід до самої смерти розказував, як він викопав цю криницю. І згадуючи, завше лапався за штани.

— Ой, Василю, з вами гріха наберешся...

— А де-ж верба поділася? — спитала Санька.

— Китайці зрубали. Скільки це? там год з п'ять-шість. Тут їхній табор стояв. Кашу варили. Та й куліш той не вдався — бо їх ото наперли в Дніпро. А верба, як бачили, корчем про себе нагадує.

Микита - француз проснувся — підвів голову.

— Які-то китайці? звідкіль вони тут взялись?

— Ге! Ти-ж був у Хранцеї, чому-ж китайцям не побувати в Переправці? Дурна голова завше чужу справу робить. Прийдеш до-дому — розпитайся. А тепер вставай та лізь в криницю. Побудь не толоці.

Микита подивився на свою Рябу: прип'ята на мочарці конячка вихитувала головою — відганяла гедзів та хвиськала хвостом на мух. Микита скинув жупанину, закахав колоши. Перекинув ногу через цямрину.

— Це для мене новина: китайці... Подержте руку!...

— Яка там у чортового батька новина! Я тобі скажу, що мій Сидор і за поводи́ра був у тих китайців. Покиль ти у хранцузів сидів у нас, брате, чимало новин перейшло. І все, братуха, на мужицькій спині окошилося. Ти от-що: скажи нам, чи є у хранцуза отакий звичай, як у нас: толокà?

Микита вже був на дні криниці. Баба Вівдя сказала:

— Гарний звичай... такий хороший... та переводяться дідівські заповіді. Чи хату кому ставить, чи обжинки, чи лиха година кого спіткала — зійшлась громада, само діло робиться... Та й весело-ж бувало на тіх толоках... З щирим серцем і ясним оком люди працюють. А вже що-то сміху!

Санька прочистила ривчак і загатила ставок. Почорніле обличчя молодиці було блідо-жовте, мов-би світилося внутрішнім світлом. По-клала Санька заступ на корч, сказала до діда Василя.

— Мені ваш дід стоїть в очах — на смерть іде, а про людське добро думає.

¹⁾ Подаруй. Авт.

— Того-то, дочко, і легше в світі жити: десь-то правда блукає по миру хрещеному. Посидь, дочко, вид у тебе соячниковий. Та й ви, бабо, спочиньте: кінець справі. Одкомісарував я за Ониську. Мусья! нагнувся дід до Микити: — гарненько слизоту пообскрібай.

Вилили останній мул. Микита виліз з криниці.

— Ви питаєте, чи є у ханцузів такий звичай?

Микита почав щось пригадувати. Гостре дідове око насмішковано поглядало на латані ханцузові штани. Жінщини чекали. Микита хакнув.

— Є!

— А-ну?

— Комуна!... Це все одно, що наша толока. Тільки люди наці не можуть цього збагнути.

— А у Франції як-же?

— Там буржуї, а то комуна.

— Ну-да! Нема ласки, як в Параски! охо-хо — то-то ти вискочив з французького раю і світиш колінами на Україні. Підем, люди добрі.

— Постривайте. Я вам розкажу.

— Не турбуйся, про це ми вже чули. Приходь-но в раду та Олексі Таманському розкажеш, як робиться тая комуна.

Дід Василь скинув на плечі заступа, підійшов до зруба, заглянув в криницю... Встали й Вівдя з Санькою. Дід суворо нахмутив брови і проказав урочисто:

— Пий, людина, пий, скотина і пташина. І ти, райдуга небесна, бери воду з нашої криниці. Амінь.

Перехристились і мовчки подались із яру.

VI

Ще не дзвонили, як мирносноці прийшли до церкви: баба Вівдя в намітці, з підв'язаним підборіддям, в білій юпці; Санька в білій невшитій сорочці, а Одарка — тільки з разком доброго наміста.

Баба Вівдя була задоволена з своїх товаришок: сувора простота їх зодягу й щирість до справи робили молодичь достойними мирносноцями.

— Ставайте, сестри, до мирносної ікони, а я, стара, в бабинці службу відстою. Ониську підожду.

Одарка й Санька мовчки вклонилися старшій мирносноці і вступили до церкви.

Ранкова прохолода й тиша ще спали в церковних закутках. Кожний крок гулко відбивається під банею і щухне на хорах. Знайомі важкі золоті хрести, розмальовані шовкові короги... Високий іконостас: царські врата відчинено — на престолі лежить плащаниця, за престолом світильники семисвічні... Над іконостасом — хрест, на хресті розп'ятий Христос; коло нього, з одного боку, Марія-мати, а з другого — Іван-апостол. Праворуч, в кутку — храмовий святий: архистратиг Михайло з воїнством небесним — в руках огненний меч, на голові — червоно-козака шапка, тільки без зірочки... От на столі — артос... На артосі намальовано: Христос з прапором в руці летить на небо...

Все знайоме, рідне, дороге. А тим часом, в цей ранній весняний час, наче вперше все це бачиш.

Моторошно... Турботно тріпотить серце... І, шукаючи собі опори, молодіці кинулись на-вколішки перед мироносною іконою.

Мироносна ікона з давніх-давен висіла коло кліроса. Темна, стара і важка вона цілий рік нікого не цікавила. Старий дяк Юліян спокійно ховав за нею шапку і понюхачку... Молодий дяк пробував було роздивитись, що-то намальовано на іконі, але ікона була так заляпана воском, так пошкарубилась, вилізла й потріскалась фарба, так смерділа понюхачкою, що дяк, замість огляду, висловив єретичну думку — викинути ікону геть. На це батюшка одказали дякові, що він — дяк дурний, як ступа, і в святих речах нічого не тямить... Ображений дяк не згадував про ікону аж до мироносної неділі. Разом з паламарем він, довгенько кректав, здіймаючи ікону, і не вдержався — сказав: якому це скаженому потрібні такі червою поїдені ікони? Але піп знов гримнув на єретиків і наказав причепурити ікону — оливою помазати і печеною цибулею почистити і, рушниками вкривши поїдені червяками місця, виставити на середину церкви для спасення народа християнського.

Коло охорони молодіці оговтались, ретельно молились.

На віконну ґратку, десь аж під банею, сів горобець і цвірінькнув. Прилетіли інші горобці — почалась гороб'яча сварка. Сонце кинуло на горобців свій промінь: на стінці лягла метушлива тінь гороб'ячого бойовиська.

Важко вдарив перший дзвін, — полетіли горобці геть з ґраток — зникло сонячне метушіння на стіні.

І від того, що всемогутній господь, отой сивий дід з голубом у бо-роді, що із-під купола дивиться на грішний люд, — допустив до себе нікчемного горобця з його голосом, — в серці молодіць росла надія на прощення й спасення. Навіть, коли господеві так угодно, хай накаже Михайлові-архистратигу стягти огнем мечем їх безталанні голови... Але ж — ти-ж, господи, знаєш, що Марія-мати була*покритка, а Марія Єгипетська теж на щось таке хорувала. Коли ти їх простив, то що вже казати про якусь Саньку з Одаркою?!

На серці в мироносниць було тихо-радісно. А дзвін котив бадьорі хвилі в самісіньку душу.

І тоді тільки, як із бабинця почулась балачка церковного старости та попа, мироносниці стали на ноги: сумні, але торжественні обличчя закам'яніли — не доступні ні людському глуму, ні людській любові.

А в бабинці батюшка привітались до старших мироносниць.

— Во істину воскрес, Дуня. Як здорова, Анися?.

Це вони бабу Вівдю й бабу Ониську так звуть, по-московському По-нашому ще не навчилися.

Слідом за батюшкою почали надходити люди. А коли задзвонили в усі дзвони, в церкву нашелевкалось стільки людей, що і в бабинці було тісно. Нарід вперся аж до артосу.

Хома безвірник вирячив на святий хліб свої баньки й гикає після снідання... Прийшли і з кооперації: тільки й діла, що шепотять, на дівчат поглядаючи. І навіть старий дяк Юліян, і той прийшов: репетував і лаявся з молодим дяком — де його понюхачка?..

На прочуд, багато зійшлося людей...

В бабинці - ж баба Мотря з кумою Секлетою, в намітках, в білих свитах, підперезані старовинними рушниками, шепотіли на весь бабинець.

— ...Їхнє право почалось... А звідки воно взялось? Я кажу, що з Олекси Таманського. Може, пригадаєш, Мотре, як ходив він в союзі руського народу — мужиків наших дурив: хто до союзу пристане, тому землі приріжуть?.. Мій Терешко покійний вписався був — Олекса йому знак на груди почепив і бірку дав: скільки, мовляв, на бірці зарубок, стільки десятин землі получиш... Цар пропав... а Олекса, по-старому каламутить громаду. Санька з синяків не виходить, а все село й не писне... Олекса — сила, коли хоче на Сибір зажене...

— А про мене, — шепелявила Секлета, — як немає в нас своїх людей розумних, то хай хоч чужі діло роблять... Так дурним гепам і треба...

— Ой, сестро-кумонько, не можна цього, не можна. Чуже чужим. Наживеться, нап'ється мужицької крові та й подасться. (Йому не діло наше кортить — аби нічого не робити)... Та як-би-ж воно хоч щось путяще, а то-ж хто про його чув?.. І на тобі: хахлам і бог, і пан, і товариш — комісар...

Бабу Мотрю більш цікавило висловитись в церковних справах... Мотря недоброзичливо подивилась на Вівдю й Ониську, і майже в голос казала:

— Вже на-що піп, і той на їх млин воду навертає... Подивіться яких цього року мирносниць підшукав: Вівдя в комуні і днює й ночує, Санька — комісарова полюбовниця, Одарчиного чоловіка бачили, як він на ероплані летів через самісіньку греблю і просто на Дібрівку — до Москви подався. Ониська — з русачівського заводського кодла... Ото-ж, сестро, чула, як обсмалили Дениса, а в хаті й гвіздки пови-тягали... То-ж їхня заводська кумпанія хазяїнувала: Денис хапнув на заводі три пуди золота й не хотів поділитися з ними. Ну, вони нале-тіли й почухрали його та й обсмалили, як порося — хай господь про-стить... Це в комуні такий звичай: дорослих смелять, старих роз-пинають, а з дітей кров випивають...

Секлета похитувала головою на знак згоди і повної віри словам Мотрі, але дипломатично перевела розмову, сказавши:

— А в нас оце корівка отелилася...

Ударилась на "достойно"... Бабки похапливо зашепотіли молитву.

VII

Сонце обійшло церкву з півдня і заглянуло нарешті в бабинець. Воно зупинилося на іконі святої Євдокії чи Єфросинії, княгині Полоцької... Як звали княгиню, ніхто напевне не знав, а баба Вівдя почи-тала, то що її найменниця свята Євдокія... А коли й не Євдокія, а Єфросинія, що з того?..

Надзвичай чарівної краси була та полоцька княгиня: висока, струнка, в парчевому кокошнику, з ясними блакитними очима, з ласка-вою посмішкою... Як ото хотіли, щоб українське царство було, а з ним і церква мужича, то трохи було не викинули княгиню — чужа свята, десь з Литви... Хома-безвірник тоді перевертав попа на український лад — і добився таки, що княгиню посадили на це саме

місце: литвинка, то на Україні твоє місце в бабинці! І за це подякуй, до святих із хаклів в других землях, як чутно, прямо в потилицю женуть...

Підчас колотнечі з княгинею баба Вівдя дізналась про неї, що за правду та княгиня загинула. І стала ікона княгині полоцької улюбленою іконою старої Вівді... Часом здавалось Вівді, що свята Вівдя полоцька ось-ось зведе руку до кокошника, ласкаво посміхнеться і розкаже, за яку правду вона погинула.

І баба Вівдя не зводить своїх очей з ясного блакитного зору княгині й молить, щоб дійти вбогим своїм розумом тієї правди. Де вона, в чім вона?

От Петро каже: комуна—то мужицька правда... Але яка-ж це правда, коли Олекса миром крутить, Дениса обсмалили—і по сей день нічого не чути... Ото було приїхали зі школи та криком перелякали все село, а справа Денисова так і загусла... Якби Петро не написав в газеті, то, може, і не приїхали-б...

Подумала і здригнулась: не почув-би хто її таємної думи... А то-ж—уб'ють...

У другому кутку бабинця, перед святим Пантелеймоном, молилась Ониська. Святий Пантелеймон стоїть собі посеред поля, зі скринькою в одній руці і ложечкою в другій. Мов-би жде, чи не прийде хто до нього по ліки. Анголи шугають у полі, рвуть цілющі квітки для Пантелеймона... І от Ониська стоїть—жде допомоги, і Пантелеймон стоїть—жде хорого.

А що було-б, якби його взяти та й порубати, як ото бандити порубали всіх богів дома? Ні один ані писнув... Е, не було і немає ніякої божеської сили, а була людська—це вже добре знає Ониська. А тим часом до церкви прийшли і Яким-комсомолец, і Хома—безвірник, і коператори... Чого їх сюди принесло?..

А в полі, де анголи рвуть цілющі квітки, як багато будяків... Оце вимальовано будячка так хороше, що прямо аж колеться, і наче бджілка бере з нього мед. А далі—степ, в степу—буряки... Ех, полла, і копала, і до заводу возила ті буряки, і в кагати їх складала, і в мойці працювала... Денис днював і ночував на заводі... Ех, доля ти дурна, мужицька... У кого нам шукати на тебе ради?.. Бо стоїть, Пантелеймон бовдуром, а голова так-же болить, як і боліла, а в грудях харчить... А може Пантелеймон хабара хоче? Піп-же бере, дяк бере, рада бере: всі беруть... Але хай не витріщаються: ще якби допомогли, коли бандити грабували, то було-б за що дякувати... А на ті трицять копійок, що Оксана на буряках заробила,—купили борошна та хліб спекли. З тим і мироносну неділю зустріли... Хіба піти із церкви та й виплакаться десь у лісі?.. Ні, треба дотягти справу...

А в церкві було душно. Знадвору її пекло сонце, всередині ота-рою збилися люди, горіли свічки й дим ладановий туманом стояв коло панікадила. Видираючись на свіже повітря, взад-вперед снували богомольці. По сходах на хори гупотіли непосидячі хлопчики та дівчатка... Церковний староста з дзвоником на капшуку,—а капшук на довгій патириці,—обходив церкву, збирав гроші—робив дорогу. По цій дорозі протягне свіжим повітрям, а там знову пашисть зсередини і знадвору... Але торжественно йде служба: півча дзвінко виспівує

„Христос Воскресе“ і солодко п'янить голову дим ладану, що гойдається в сонячних хвилях.

Сонце припекло і святих в бабинці: чобітки Євдокії полоцької скривились, як баб'ячі шкарбани в спеку, а будяки за Пантелеймоном наче підрізало...

Від духу розтопленої фарби баба Вівдя опритомніла... Як-раз пройшов і церковний староста, а за ним, із середини церкви, дихнуло і людським смородом, і понюхачкою, і цибулею, і самогоном...

Баба Секлета не вдержалась:

— Хай бог простить, яка-то свинота наш нарід: і до господа преться, як в хлів...

Вівдя привіталась до Ониськи. Цього моменту давно ждали і Мотря і Секлета.

— Христос воскрес! — солодко привітались вони до мироносниць. — Приготувались?

— Може, господь сподобить!

— Батюшці щось зготовили? — вщипливо запитала Секлета.

— Та по наших силах.

— Звісно: який поїзд, таке й частування... Ой, бідна-ж ти, Онисечко, як-же тебе понівечила комуна!

Паламар, повертаючись з дзвониці, перебив розмову.

— Пора, бабо Вівде: ставайте до своєї справи... — Додав шуткуючи Онисці: — Ходім, Онисю, на цугундер...

Мироносниць, як струнуло: ще жовтіше стало обличчя Вівді, зажеврили покірні, чорні очі. Ониська суворо втопила в землю очі.

Прийшов для мироносниць довго-сподіваний час...

VIII

Потупились парубки, ніяково скривились, але, коли побачили, що баби та молодіці стали під мироносну ікону — почали розбирати хрести й короги. Трохи й до сварки не дійшло: Яким — комсомолец хтів нести золотого хреста, а Сергій Буржуєнко й собі до цього хреста потягся, але довелось йому уступити Якимові, бо Хома-безвірник артос взяв і таке загнув на Буржуєнка... Одходили, мовляв, куркулячі душі — прийшла черга й пролетаріям походити... А щоб діло цілком вийшло на революційний зразок, пустили попереду хресного ходу незаможника Данила Карнавку з червоним прапором, на котрому написано по-московському: „релігія — опіум народа“. Карнавка почав було сперечатись — не хотів дурно йти, але, почувши від Якіма та Сергія, що після водосвяття буде „по чарці“, а на закуску — артос, негайно збігав до зборні й приніс прапор.

Тим часом незаможник Пилип Калитка шепотів батюшці, щоб хресний хід пройшов його двором; середняк Тишко попередив, що коло свого двору він виставив стіл — щоб свята євангелія одпочила... і колишній куркуль Грицай, в заяложеному жупані, з посмішкою поглядаючи на всю справу: мовляв, побачимо, як-то пролетарія господає утне... Він заздалегідь договорився з попом, що коло його поля буде „велика екстенія“, а після водосвяття криниці — „що бог послав“...

Гугнявим, старечим голосом піп почав: „Христос воскрес“... Дяк підхопив хрипким, але міцним підсамогоненим басом. А півча гукнула. Співали добре: дзвінкі дівочі голоси, що так завзято колись виводили „Ще не вмерла Україна“, а трохи згодом — „Повстаньте, гнані і голодні“, — також щиро, дзінко й завзято виспівували пасхальні канони. Соковиті тенори та баски, усердно, щоб усі чули й знали, дотягали журливо-веселі акорди.

Хресний хід рушив. Ударили в дзвони...

Сонце виблискує на іконах та хрестах. Синє небо жменями кидає легенький вітрець, а він свіжить спітнілі обличчя. Дзвони - ж гудуть... стомляться — перестануть. Але як зачують, що в Мирівці дзвонять, у Русавці дзвонять, в Долині дзвонять... — то знов загудуть, аж в ушах лящить... І тоді тільки вгамувались, як за селом, коло Грицаєвого поля, став хресний хід на „велику ектенію“...

Тут його догнали й господині з кошиками та вузлами в руках. В кожній кошиці — „як дбаєш, так маєш“: для батюшки — пляшечка слив'янки, печена курка та „баба“; для „мира хрещеного“ — пляшка — дві самогону на вишнях та піріжки з горохом; для дітвори — коржики, а старцям — піріжки з капустою. Для всякого випадку, за пазухою — пшенична паляниця, в руці — глечик з варенухою та в вузлику десятків зо-три вареників з калиною... І ще дітям на гостинець — з десяток крашанок...

Все з'їдять люди добрі. Батьків-матерів пом'януть. А крішки в житах розсіють: гостинець пташкам, щоб поле доглядали...

Приська Писаренкова, жвава чорнява московка, останньою догнала.

— Хай господь простить — і до церкви не встигла: піріжки пекла...

— З Мироносною будьте здорові!... І я забарилась: паляниці довго не сходили... А хто-ж то в мироносницях?

— Та пролетарія - ж... Як їх батюшка й допустили?!... Байстручка та скажена московка... і Вівдя посеред молодичь вперлась... А Ониські в синяках і зовсім не личить... Ну, та перед господом — всі рівні... Господи помилуй, господи помилуй... Христос воскрес із мертвих...

Бабки почали підспівувати й оточили мироносниць.

В першій парі несли мироносну ікону Вівдя та Ониська. Одарка з Санькою йшли другою парою.

Опустивши очі в землю, мироносниці відчували на плечах велику вагу ікони. І на цій вазі була сконцентрована їхня увага. Піт котився на обличчя мироносниць, курява забивалась в ніс і очі... Мліли плечі. Але величний спокій панував у чотирьох душах мироносниць: вони йшли гефсиманською стежкою, до гробу господнього, де є прощення і любов... Чим важче під вагою ікони, чим частіше спотикається затомлена нога, тим солодчий спокій в душі, тим більше надії, що господь прийме жертву...

Обличчя мироносниць світились тихою радістю. Бліда, виснажена Санька засмагла під сонячним промінням і здавалась ще кращою. Одарка солодко позіхала: вона почувала, що Марія Єгипетська помагає: чим більше пітніє Одарка, тим легше їй... У Ониськи свербіла на щіці рана: сила святих мироносниць себе показує: рана підживає... А у

Вівді лежала на серці світла покірنا думка: коли-то господь покличе її до себе... Але над самісіньким ухом у мирносноиць почувся подих злого духа...

Долинянські парубки йшли на зміну, до заводу; побачили хресний хід — зупинились і почали тюкати та матюкати. Данило Карнавка підняв угору червоного прапора... Долинянці замовкли, роздивляючись.

— Тю! дивись: ці дурні цілі ворота утирять! Мирносноиці!.. А та-он не молодичка, а писанка...

— Одарка Іванкова — московка, запам'ятай, ги-и-и...

— А що то за відьми?

— То Петрова мати... Отого чорнявого — в Костопальні за старосту... А то — Денисова жінка. Того, що на Голубовому шпилі обсмалили, як свиню, ги-ги-ги!

— Значиться, староста наш в комуністах, а мати його в мирносноицях! Тю-у!.. А оту смугляву я давно знаю — Олекси Туманського приблуда... Ка-хи! тю!

— Мені, товариші, більше за все до серця припав піп. Подивіться: наче облізший кіт... Хрест побий! Давай розженем... Тю! Ка-хи!..

Мирносноиці ще нижче схилили голови — вони проходили гефсиманську стежку, де нечистий дух оману пускає... Може, й пострадати сподобить господь...

Данило Карнавка грізно махав прапором; Яким з Сергієм передавали де-кому хрести і, хитнувши головою до тенорів та басів, вже були готові кулаками розмовляти з долинянами. Пилип Калитка, Тишко, Грицай, за ними вся громада стали наготові, щоб ударити на ворогів ззаду, від вітряку.

Але тут із баб'ячого гурту остервеніло вихопилась чорнява Приська Писаненкова. Крикнула долинянам:

— Гей, ви, босяки! Сюди подивіться!

Враз повернувшись спиною до парубків, нагнулась і закотила спідницю з сорочкою... Білий зад блиснув на сонці... Одночасно, баби й молодіші і мала дітвора погрожуюче вигукнули вороже й призириливо:

— Жидівські попихачі! Стерво заводське!..

Шалений регіт, тюкання та лайка кружнули у повітрі... А піп затяг „Христос...“ — півча підхопила: дзвінки дівочі голоси вкрили всі звуки...

Хресний хід ішов своєю дорогою.

Навкруги гули дзвони, жайворонки виспівували над полями й хвилями котилися жита...

IX

Вівдя й Ониська обсапували картоплю...

Сонце весело поглядало на старих жінок: одній воно ласкало вже піджившу рану, а у другій ще дужче білило чорний волос. Зелена сила весни була в найменшій бур'янинці, що конала підрізана сапою, і в блакитно-темному небі, повному ранньої спеки... Але не веселі були працюючі.

Мовчки обсапували картоплю... Від гробів підійшла Одарка. Привіталась. Баба Вівдя розіслала мішок — попрохала сидати.

— Як тобі? — спитала байдуже.

— Та наче полегшало. Як вас бог милує? Принесла вам свіженьких пиріжечків... Мати спекли.

Вівдя й Ониська сіли до молодиці, взяли по пиріжку — не перехрестившись, почали їсти...

Одарка здивовано поглянула на бабів: правда, Ониська з горя могла забути перехреститись, а от найстарша мироносниця... Молодиця насторожено-стурбовано поглянула на бабу Вівдю: покійне тихе обличчя, з ясними чорними очима, було скорботне... А від того, що сонце так щиро сяяло над світом і так сонячно-зелено було на городах, в садках — де тільки око бачило, — від того ще сумнішими здавались обличчя старших мироносниць.

— Що-то з вами? З лиця змінились...

— Може-б, нам час не обсапувати картоплю... Поперек ломить.

Одарка недовіжливо спитала:

— Може, гидуєте наші пиріжки їсти? Мати їх учиняли й пекли... я в ці справи й сама не вхожу...

— Ні, дочко, так щось на серці пече. Таке зі мною скоїлось, що й не знаю, з чого почати, що сказати...

Ониська хмуро промовила:

— Кажі. А то мовчить, наче закаялась...

— Хай буде по-вашому. Вкупі спасались — вкупі й пожуримось... Ото розійшлись ви, zostалась я сама в бабинці.

Сиджу та й жду — чи паламар прийде, а може піп — замкнути церкву. Та ще й думка була: останнє благословення взяти...

Вже й сонечко зайшло, сутеніє в садку коло церкви. Я — голодна, аж шкура болить, та й натомилася за день: плече намулила, ноги — хоч одрубай...

Нарешті чую: прийшли обидва. Ще у воріт піп до паламара гукає:

— Діду, зачиняй кошару.

Як кип'ятком обшпарило мене це слово. Піп, а на святу церкву таке слово сказав. Не встигла я розміркувати, як входить він до бабинця. До мене. „Чого тобі?“ Похитується, пахнуло слив'янкою. — Прошу останнього благословення...

А піп лап мене за цицьку та під пелену. Старе слиняве стерво, а на підпитку — як бугай. Примощує мене на ослінчику й голубить: „Дуняша — милайя“. Ну, сестри, наче полуда впала з моїх очей: пекельний гнів і огида пахнули в серці... Як двигну йому ногами по ковбасах та як стусану в груди... Схопилась на ноги:

— Будь ти проклятий і з своєю кошарою, і всіма святими, і тим світом...

Плюнула й вийшла з бабинця. Іду додому — і такий мене плач охопив, сказати не можу... Прийшла до хати, як свиня з ковбані.

Петро сидить за столом, розглядає якусь книжку. Запитує:

— Одговілись, мамо? Сідайте до чаю.

Бляшаненький самоварчик кипить — фукає під стелю, парою обходить богів... В хаті рожеві сутінки. Я рада, бо обличчя моє горить, як набите. Потроху піднімаю погляд на Петра: чи не довідався часом, як мати відповілась? Ні: налив чаю, підсунув печеню...

— Що це з вами? І добри вечір мені не сказали!

— Вибачай, козаче, затомилась я...

— Мені в заводі розказували, як ви трудилися з мирносною іконою... як долиняни хтіли розігнати ваш хресний хід. Та побоялись — кажуть, — комуністів... А я оце іду з заводу — побачив з роздолу тополі коло школи, наші зелені шпилі, церкву посеред оселі — сумом і тугою потягло мене за серце... І поспішав чогось додому. Боявся, не трапилось - би чого. У нас такий звичай: як переп'ються після водосвятія, неодмінно щось скоїться... Вже на заводи чутка прийшла: Хома артоса вкрав...

— Не всі ж такі дурні, як долиняни. А на водосвятті була заштита: і Хома, і Карнавка, і Яким, і коперація. А людей найшло — яблуку ніде впасти...

Петро щиро засміявся.

— День святковий, гарний: в хаті сидіти нудно. Пішли до церкви на розвагу... Та на всякий випадок — на очі богові показатися... Так-так... Ой, довго ще це буде... Вичитав я, що князь Володимир, отой, що стоїть у Києві над Дніпром, з хрестом у руці, — силоміць загнав киян у Дніпро і похрестив, а старих богів скинули в річку. Несе дніпрова хвиля богів до моря, а Володимирові хрещеники по березі за богами... Кричать: „видибай, наш боже, видибай, господи!“ Не вилізли старі боги, а баба Кривобочиха ще й тепер їм молиться, — „видибай, боже, видибай“. Бачите, як той дурман довго сидить в людях...

— Ой, це ж правда! — вигукнула Одарка здивовано: справді, так і мене учила... Та звідкіль же Петро довідався?

— І я його про це спитала. Вичитав — одказує. — Та ще й от-що вичитав. Один вчений ось-ось додлубається, з чого-то почалось життя. Те, що курчат можна виводити без квочки — машиною, це ви бачили в коперації... — Щоб курчатко вивести хоч-би й машиною — треба яйце мати. — Отже вчений над цим і б'ється. — Нема чого йому битись: хай півня спитає... Буде тоді знати, що раніше стало: чи курка, чи яйце... — Е, ні! він таки достукається: без півня й без курки яйце буде, а після того знайде, як і порося в машині викохати, а там... може й дитину...

Потьмарилось у мене в очах... Почуваю, що не маю слів сперечати з ним. Все-таки кажу:

— Ет, чорт-батька-зна, що вигадують, аби людей дурити...

— Не дурити, а роздурювати. Як тільки наука дійде до цього, кінець всяким богам і... мирносницям... — Весело додає: — і в моєї матусеньки якийсь мішечок гороху в засіці зостанеться...

— А ти, скільки перетягав того гороху до Саньки?

Уважно поглянув на мене Петро. Давно його таким не бачила.

Питає:

— Хочете знати правду?

— Ну-ну, розкажи про вашу штунду.

— Це, мамо, пролетарський звичай, у всіх світів і народів однаковий: любов до найбільшого, до найменшого в людській громаді. Горох пішов у складчину на нову сорочку Санці. В цьому, мамо, новий закон і звичай: комуна!

Слухаю його.

Серце хоче вірити, а язик питає:

— А як-же Одекса — кат? а долинянські хлопці? А Хома?

— Це кукіль в пшениці. Ми його скоро виберемо, а Хомі артос вийде черствим гречаником...

— Знов колотнеча?

— На цей раз тиха й безкровна: викидай кукіль... Але через велику любов є й велика жорстокість... Ми до всього докопалися. Я послав нову вістку до газети — напечатають, а там діло піде своєю чергою. Раніше не писав: боявся щось неправдиво описати...

— Он-що...

Я була так затомлена, що й каганця не світила. Так і спати полягали. В забитій думками голові стукала попівська ласка:

— „Дуняша, милайя“...

X

„Так і заснула. І сниться мені: з щирим серцем, і ясним оком вийшов весь світ на толоку — пшеницю жати. Від Переправки на Низь-кодоли, скільки видно, жовтіє степ зрілим колосом. На обніжках сині волошки гойдаються... Люди й наші, і не наші: білі, чорні, жовті... китаїці, московці, поляки... Василь-дід — за комісара: на коні гасає — розпорядок дає. А машина жне, машина снопи в'яже, машина молотить, машина коржі пече...

„Стою — дивлюсь, роззявивши рота... Диво-дивне. А тут з якоїсь іншої машини, як вискочить свиня, за нею друга — третя... Наче машина пороситься. Старенький дідок в окулярах на машину поглядає, гайки підкручує, до мене й каже:

— Оце, бабо Вівде, як бачите: свиней маємо. А для людей я придумав таке: лізьте в он-ту машину — вилізете молодого дівчиною... Ще, — каже, — поїмо коржі з медом і потанцюємо гопака...

До Переправки-ж по воду юрба преться. Василь до мене гукає:

— Не дурно ми чистили криницю в Переправці, га?! Бач, де мужицька правда ходила! Не збрехав мій покійник дід, хай його штанам легко згадається...

Микита-француз, у новеньких гультиках, аж заюшився, кричить:

— Я вам казав!...

А Вівдя, княгиня полоцька, в парчевому кокошнику, підтикала спідницю і кладе копи, зі снопів волошки видирає...

— Здоровенькі були, бабо Вівде, ідіть-но до мене! Я вам щось скажу: ви стільки разів мене просили. Та де-ж ваші мироносниці?!..

Тут Петро десь взявся. Хвалить урожай:

— Добра пшениця — без кукіля...

Дідок в окулярах тягне мене до машини, яка із старого робить молодого... Сумліваюсь, а так мені хочеться пожити!.. І тільки-но повернулась до тієї чудотворної машини, як побачила під ногами яму. І стою я на шляху, що перекопано ямою; дивлюсь туди, а там — піп печеною цибулею мироносну ікону начищає... А до машини йдуть інші стежки. Чи лізь в могилу до попа з печеною цибулею, або-ж нову стежку вибирай...

„Отаке - то наверхло мені вночі. Розказала все, як на сповіді: порадьте, сестри, на яку ступити? до якого берега плисти?“

Вівдін сон підбадьорив Ониську. Вона жваво міркувала:

— Сон на понеділок — пророчий сон. Я під понеділок бачила сон, як Дмитро мав умерти... Так собі міркую: весь світ пішов за комуну, підемо й ми... Наша стежка з бідаками... Оце тобі й могила, оце тобі толока, що бачила ти уві сні...

— Бере мене сумління: таке паскудство зробив піп — зайда.

— А наші кращі? Приходив до мене Василь та розказував, що в Ставищах українська церква — і піп, і півча, і чудотворна ікона забалакала до людей по-нашому: так і чеше по-українському... Василь розказував і сміявся: всі хахли до раю попадуть. В оренду взяли царство небесне...

— Василева вдача. На слово не вірить: покажи йому діло... Я те-ж надумала...

— Може, розказати всім людям про попа? — запитала схвильовано Одарка.

— Боже борони: і засміють, і заплюють — так Дунькою і ввреш.

Баба Вівдя встала, подякувала Одарку за пиріжки; сказала до молодиці:

— Піду я в завод, піду в комуну. Пересвідчусь на власні очі й на власний розум... Там видно буде, до якого берега плисти... Поведу за собою і своїх мирносниць... Сестри милі, тільки-ж, нікому ні словечка, бо й нас уб'ють, як убили Дениса...

— І мені з вами можна до заводу? Там, кажуть, дохторша приїхала?... Одній якось соромно...

— Обсапаємо картоплю й сьогодні-ж підемо.

Тихі, покірні чорні очі, що берегли в собі одвічну тугу й ніжність української жінчини, твердо оглянули рідну округу, де бачили вони, хоч усні, як жали толокою золоту пшеницю.